

МЕТОДИ ФОРМУВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОГО БАТЬКІВСТВА В АРСЕНАЛІ ШКОЛИ

METHODS OF FORMING RESPONSIBLE PARENTHOOD IN THE SCHOOL ARSENAL

Стаття присвячена розгляду однієї з актуальних проблем – формування відповідального батьківства у дітей шкільного віку. Текст розпочинаємо з вислову доктора педагогічних наук та ще кількох народних прислів'їв. Звернувшись до «Вікіпедії» та інших наукових джерел, розкриваємо сутність таких понять, як «відповідальність», «відповідальне батьківство», «прояви та ознаки відповідального батьківства». Основна увага у статті зосереджується на моделі формування відповідального батьківства. Такі структури, як держава, різні субкультури, громада, школа, церква, вулиця, ЗМІ, інтернет-ресурси, дуже чітко впливають на формування відповідального батьківства. Але кожна структура здійснює це по-своєму: чи з позитивної, чи з негативної точки зору. Автономізація особистості під час її становлення допускає вплив того або іншого компонента більшою чи меншою мірою. Сучасні лікарі б'ють «на сполох» і констатують появу нової хвороби – алекситимії, яка проявляється у неможливості виявляти власні емоції та сприймати емоції інших людей. Тому у статті висвітлюємо структурні компоненти форм взаємодії школи та сім'ї для формування усвідомленого батьківства, які також будуть виступати профілактикою для вищезгаданого захворювання. Розкриваємо механізм «просіювання» людських та дитячих емоцій через відповідальне батьківство від негативних тенденцій до позитивних. Складається враження, що негативні людські емоції нині стараються посісти свої домінуючі позиції чи не в кожному домі. «Просочуються» через спілкування в кожній родині, а інколи і «беруть гору». І лише відповідальне батьківство може «перетворити» негатив на позитив, спрямувавши дитину на шлях розвитку, самостановлення, переосмислення, доброти та стійкості. На основі аналізу класифікації методів В. Сласт'юніна, А. Бойко та загальнопедагогічної класифікації обґрунтовуються способи запобігання руйнації сім'ї та протидії всім негативним тенденціям сучасності щодо девіантних проявів поведінки молоді. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у пошуку та обґрунтуванні ще більш дієвих і раціональних підходів до формування відповідальності у майбутніх батьків з метою упередження девіацій у майбутніх поколіннях.

Ключові слова: відповідальність, найголовніші характеристики відповідальності, відповідальне батьківство, алекситимія, метод осуду, піраміда емоцій.

The article is devoted to consideration of one of the current problems – the formation of responsible parenting of school-age children. The text begins with the words of the doctor of pedagogical sciences and several folk proverbs. Turning to Wikipedia and other scholarly sources, we reveal the essence of concepts such as responsibility, responsible parenting, manifestations and signs of responsible parenthood. The article is primarily focused on the model of responsible parenthood formation. Such structures as the state, various subcultures, community, school, church, street, mass media, webresources have a very direct impact upon the formation of responsible parenting. Each structure, however, does it in its own way: either from a positive or negative perspective. Personality autonomization during its formation enables the influence of one or another component to a greater or lesser extent. Modern physicians sound the alarm and state the emergence of a new illness called alexithymia, which comes out in the inability to detect one's own emotions and perceive emotions of other people. Therefore, this article throws some light upon the structural components of the forms of interaction between school and family in order to form conscious parenthood, which will also serve as a prophylactic method against the above-described disease. We expose the mechanism of "riddling" emotions of adults and children through responsible parenthood from negative tendencies to positive ones. Negative human emotions appear to be trying to take their dominant positions nowadays at nearly every home. They "percolate" through communication in each family, and sometimes, "take the upper hand". Solely responsible parenthood can transform negative to positive, putting a child on the path of development, self-determination, rethinking, kindness and sustainability. Based on the analysis of the classification of the methods proposed by V. Slastonina, A. Boyko, as well as the general pedagogical classification, we explain the ways of preventing family destruction and resisting all the current negative tendencies concerning deviant manifestations of youth behavior. We see the prospects for further research in the search and substantiation of even more effective and rational approaches to formation of future parents' responsibility in order to prevent deviations from future generations.

Key words: responsibility, key characteristics of responsibility, responsible parenthood, alexithymia, disapproval method, pyramid of emotions.

УДК 37.013.42:37.028.1

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085-2019-15-1-35>

Клімкіна Н.Г.,

канд. пед. наук,

старший викладач кафедри педагогіки та психології

Хмельницького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти

Діти нам дані від Бога, щоб зірті нашу старість.
Н.В. Лисенко
(доктор педагогічних наук, професор)

Діти – сіль життя.
З народної мудрості

*По-справжньому багатий той, до кого біжать діти,
щоб обійняти, навіть коли у нього порожні руки.*
Гарно виховані діти є найкращим оберегом
домашнього вогнища.
Міцна сім'я, міцна родина, міцна держава.

Отже, одне з важливих завдань для кожної людини – стати хорошим батьком або матір'ю та передати досвід поколінь для зміцнення можливості історичного прогресу людства.

Спробуємо розібратися із термінами. Відповідальність – це здатність суб'єкта (людини, групи людей чи організації) адекватно відповідати за те, що йому доручено або за те, що він взяв сам на себе [6].

Відповідальність – загальносоціологічна категорія, яка виражає свідоме ставлення особи до вимог суспільної необхідності, обов'язків, соціальних завдань, норм і цінностей. Відповідальність означає усвідомлення суті та значення діяльності її наслідків для суспільства і соціального розвитку, вчинків особи з погляду інтересів суспільства або певної групи. Таким чином трактує це поняття «Вікіпедія».

Нині батьківство розглядають як:

- 1) соціальний інститут;
- 2) як діяльність, практику і стилі поведінки [4].

В основі відповідального батьківства лежить соціальна відповідальність. Яку та ж «Вікіпедія» подає як: обов'язок особи оцінити власні наміри та здійснювати вибір поведінки відповідно до норм, що відображають інтереси суспільного розвитку, а у разі порушення їх – обов'язок звітувати перед суспільством і нести покарання [7].

А взагалі, вивчаючи це питання, варто зазначити, що у психологічній літературі є дуже багато підходів до визначення поняття відповідальності.

Цікавою є позиція С. Рубінштейна. Він вбачає у відповідальності втілення істинного, найглибшого, принципового ставлення до життя.

Праматір'ю всіх наук є філософія і якщо торкатися її мудрості, то філософські дослідження аналізують відповідальність як рису характеру та уподібнюють її з такою рисою, як сміливість. Як вважаєте ви?

Переконані, що відповідальність батьків має проявлятися в характері, поведінці, почуттях, цілеспрямованості, світосприйнятті, свідомості.

Відповідальне батьківство має виступати як форма регуляції та саморегуляції бажань особистості батька, матері. Відповідальне батьківство може бути критерієм ефективності діяльності та життєдіяльності. Відповідальне батьківство – це

вірність самому собі, родині та її цінностям, довіра моральному змісту власних почуттів та впевненість у правильності обраного шляху. Відповідальні батьки продумують характер взаємин з дітьми та оточенням, зокрема і шкільним.

Звичайно, відповідальне батьківство не може сформуватися саме по собі. Воно буде відповідальне, щасливе, якщо воно буде насамперед усвідомлене.

Т. Саніна розглядає усвідомлене батьківство як ефективне, відповідальне та виважене. Вважає, що відповідальні батьки мають перебувати в емоційному контакті з собою, партнером та дітьми, відчують та показують емоції, вчать дітей долати негативні емоції, по життю здійснюють постійний вибір, зважаючи всі «за» і «проти», виходячи із потреб дітей насамперед і враховуючи свої потреби [5].

Дослідник К. Мудзибаєв до *найголовніших характеристик відповідальності* відносить точність, обов'язковість, пунктуальність, чесність, справедливість, готовність відповідати за наслідки власних дій, принциповість.

Історично відповідальне батьківство формувалося під пресом ідеологічного концепту і з урахуванням особливостей епохи. Наприклад, у XVIII ст. (епоха Ренесансу) заохочувався вияв емоційності батьками, зокрема саме чоловіками. До цього привчали, це цінувалося у прогресивних колах суспільства.

Що ми маємо натепер?

Однозначно, як і в низці європейських країн, руйнацію інституту сім'ї.

За даними Державного інституту проблем сім'ї та молоді за 2018 рік, відповіді респондентів

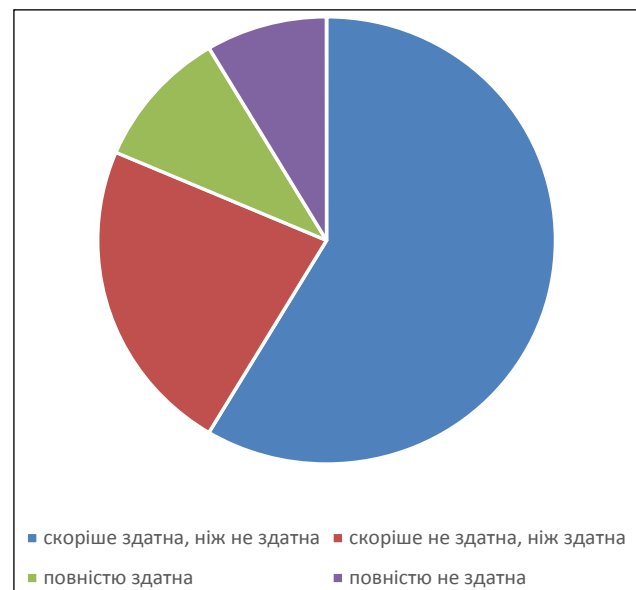

Рис. 1. Відповіді респондентів на запитання про те, наскільки сім'я в Україні здатна повноцінно здійснювати сімейне виховання та нести відповідальність

(опитували людей, які перебувають у шлюбі та мають дітей) на запитання: наскільки сім'я в Україні здатна повноцінно здійснювати сімейне виховання і нести відповідальність, розподілились так (рис. 1).

З діаграми видно, що більше половини опитаних батьків визнають свою неспроможність у виховній сфері та неусвідомлений підхід до взаємодії з дітьми, панування інколи навіть певної розгубленості [2, с. 70].

У рамках інших соціологічних розвідданих маємо інформацію про те, що кожна друга-третья молода людина зізнається, що не хоче створювати офіційно сім'ю, а віддасть перевагу або цивільному шлюбу, або планує народжувати і виховувати дітей самостійно (дівчата) або віддасть перевагу, за фінансових можливостей, репродуктивним технологіям, сурогатному материнству, або, перебуваючи у шлюбі офіційному чи цивільному, взагалі відмовиться від народження дітей (субкультура чайлдфрі). Врешті-решт, фахівці в галузі високих технологій уже працюють над створенням «штучних маток», а отже, згодом жінка «забуде свою основну і сакральну функцію?» Дуже часто у ЗМІ з'являється інформація про те, що у світі молоді люди, аби не «розпорошувати» майно, одружуються офіційно з неживими предметами: шафами, дорогими кріслами... (нещодавній приклад в Індії), укладають шлюби з домашніми улюбленцями: кішками, собаками, домашніми птахами (один із прикладів – Сполучене Королівство Великобританії). Є випадки, коли молодь «кидає виклик суспільству» і укладає шлюби з ботами, роботами, ляльками, які поширюються через мережу інтимних магазинів. І, на жаль, такі випадки є непоодинокими, будоражать розум, і поширення у ЗМІ та через мережу Інтернет нерідко призводять до наслідування такої поведінки іншими особами.

Є ще низка тенденцій, які приходять до нас із Заходу: бажання побудувати кар'єру, збагатитися, здобути визнання, стати публічним. А отже, приступивши до створення сім'ї в старшому віці, людина наштовхується ще на низку перешкод:

- 1) дуже виважений підхід до пошуку партнера;
- 2) високі вимоги до другої половини;
- 3) відсутність достатньої кількості осіб для пошуку пари (частина однолітків уже перебувають у шлюбі).

Це все виливається в зменшення кількості сімей. У цих умовах діяти потрібно таким чином, щоб усе це відбувалося не зі шкодою для сім'ї. Тобто для батьків нині дуже важливо зберегти баланс сімейної та професійної сфер.

За статистикою в Україні кількісно переважають жінки, і такій ситуації передувала низка причин:

- не відбулося повне відтворення чоловічого населення після подій ВВВ, військових дій на території України протягом останніх 5 років;

- тривалість життя жінок є більшою, ніж чоловіків, через:

- а) втрату здоров'я чоловіків внаслідок перебування у «гарячих точках світу – миротворчі місії», несення служби на кораблях, які здійснюють тривалі і далекі подорожі, постійна дія стресу на чоловіків, які виконують складні професійні функції, – водії, сталевари, лікарі, космонавти, перебування у силових структурах та ін.;

- б) спосіб життя чоловіків, шкідливі звички тощо.

Також в Україні, як і в низці країн колишнього СНД, більшість сімей є неповними, потенційно неповними, і вихованням дитини або кількох неповнолітніх дітей займаються здебільшого матері. Згідно з дослідженням політолога Е. Шестопала, виховання тих, кому зараз 40–50 і більше років носило авторитарно-патріархальний характер. Зараз же намічається тенденція з переважанням диктату матері або бабусі [8].

Крім того, нині відбувається тотальне ожіночення освітньої сфери на всіх рівнях. У сукупності якщо ще і відсутній батько в сім'ї, то для хлопчиків виникає фрустрація для адекватного пошуку для наслідування в майбутньому житті.

«Криза маскуліності» виражається у неможливості чоловіків відповідати новим вимогам часу [3].

Також у ХХ ст. у ЗМІ культивується образ непохитного, самовпевненого, безстрашного, агресивного, скупого на емоції супергероя. Чи може в реальності чоловік бути саме таким? Вважаємо, що чоловіки також потребують самовираження та емоційної підтримки. Дотримуючись образу непохитного мачо, багато чоловіків не довіряють почуттям інших, не співчують, емоційно не підтримують близьких. «Відсутність» емоцій не вирішує життєвих проблем, а трансформується часто в депресії, неврози, агресю, суїциди, алкоголізм. Сучасні лікарі констатують появу нової хвороби алекситимії – неможливість проявляти емоції та сприймати емоції інших людей [1].

Проте емоції – це не просто відповідні реакції людини (членів подружжя) на зовнішні та внутрішні подразники. Саме емоції виконують низку важливих функцій, реалізація яких тісно пов'язана з уже ідентифікованим нами поняттям «відповідальне батьківство».

Ніхто із проаналізованих авторів не пропонує практичні методи для формування відповідального батьківства чи моделі, не розглядає всесторонній інституційний компонент, який впливає на формування свідомості молодого покоління. Тому всі ці аспекти ми запланували висвітлити в цій статті.

Ми підійшли до головного питання: Як підготувати школярів до відповідального батьківства? Хто це має робити? Хто здатен?

Набирає сили тенденція гармонійного поєднання інтересів учасників виховного процесу: вихо-

ванця, котрий прагне до вільного саморозвитку і збереження своєї індивідуальності; суспільства, зусилля якого спрямовуються на всебічний розвиток особистості; держави, зацікавленої у тому, щоб діти були патріотами, здатними забезпечити країні гідне місце у цивілізованому світі.

Схиляємось до думки, що ключову роль у цьому процесі може і мусить зіграти школа. Спробуємо розглянути, які форми взаємодії зі школою сім'ї можна використати для формування усвідомленого батьківства.

Основою сучасного виховного процесу є людина як найвища цінність.

А провідною тенденцією виховання стає формування системи ціннісного ставлення особистості до соціального і природного довкілля та самої себе.

Також набирає сили тенденція гармонійного поєднання інтересів учасників виховного процесу: вихованця, котрий прагне до вільного саморозвитку і збереження своєї індивідуальності; суспільства, зусилля якого спрямовуються на всебіч-

Рис. 2. Піраміда емоцій та відповідальне батьківство

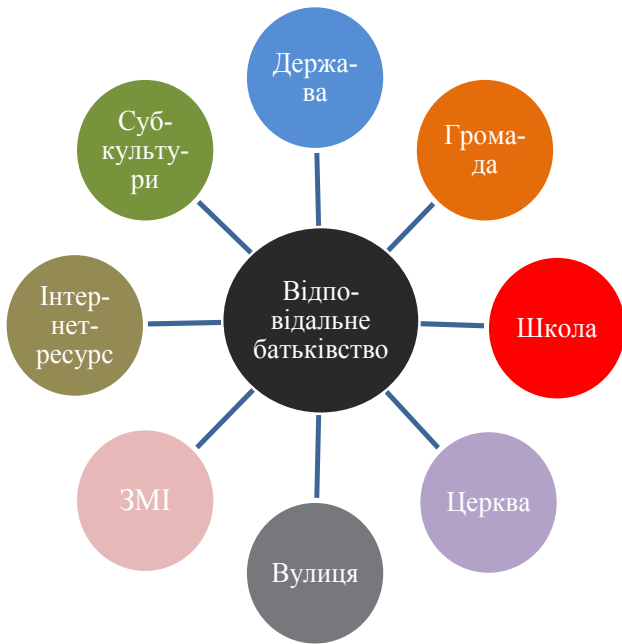

Рис. 3. Модель формування відповідального батьківства

ний розвиток особистості; держави, зацікавленої у тому, щоб діти були патріотами, здатними забезпечити країні гідне місце у цивілізованому світі. Звичайно, кожен шкільний предмет має базу для формування в учнів усвідомленого батьківства і за бажання вчителя-предметника може використовуватися вдало. Також вважаємо, що в арсеналі школи для формування в учнів відповідального батьківства можуть успішно використовуватися класичні методи виховання. Подаємо їх класифікацію, розроблену В. Сластьоніним:

1 гр. Методи формування свідомості особистості (бесіда, лекція, дискусія, переконання, навіювання або сугестія, метод примусу).

2 гр. Метод організації діяльності, спілкування та формування позитивного досвіду суспільної поведінки.

3 гр. Методи стимулювання діяльності і поведінки (гра, змагання, заохочення, покарання).

4 гр. Методи самовиховання «своє під носом, а чуже під лісом» (самопізнання, самостановлення, саморегуляція).

Рис. 4. Форми взаємодії зі школою сім'ї

5 гр. Методи контролю, самоконтролю і самооцінки у вихованні (педагогічного спостереження, усного та письмового опитування, контрольних бесід, аналізу результатів творчої діяльності учнів тощо).

На окрему увагу заслуговує **метод осуду** – це реакція на небажану діяльність і поведінку. Варто також пам'ятати про умови ефективного осудження:

- 1) конкретність – за певну діяльність чи вчинок, а не «ти поганий»;
- 2) індивідуальний характер осудження (враховуючи типи темпераменту);
- 3) не можна висловлювати осуд, перебуваючи у стані роздратування (*стан афекту, ланцюжок образ...*);
- 4) обов'язковість і своєчасність застосування;
- 5) колектив не відповідає за проступок окремого індивіда.

Варто пам'ятати, що це сильнодіючий метод для будь-якої вікової категорії учнів.

Для порівняння наведемо ще одну класифікацію методів виховання за основною метою і завданнями виховного процесу за А. Бойко:

- 1) методи формування свідомості й ціннісних орієнтирів особистості (методи переконання, позитивного прикладу, ціннісно-сміслових настанов і порад);
- 2) методи формування позитивного досвіду поведінки у процесі діяльності вихованців (педагогічна вимога, громадська думка, привчання, вправлення, доручення тощо);
- 3) допоміжні методи, стимулювання поведінки і діяльності вихованців (заохочення, покарання, змагання, підтримка прагнень і домагань особистості, орієнтація на перспективу);
- 4) методи самовиховання (самоаналіз, самооцінка, самонаказ, самоконтроль, самокорекція).

Раціональне зерно присутнє і в загальнопедагогічній класифікації за кількістю охоплених відповідною діяльністю осіб:

а) масові (залучення до діяльності значної кількості учнів, батьків та інших представників громадськості – митців, священників, співробітників правоохоронних органів, соціальних служб та ін.);

б) групові (робота з усім класом, батьками класу, спільне виконання учнями соціально-педагогічних завдань);

в) мікрогрупові (робота з сім'єю чи невеликою групою учнів класу);

г) індивідуальні (робота з окремим учнем чи батьком).

Як і методи, форми організації соціально-педагогічного процесу поділяють також на *словесні* (вербальні) – бесіди, розповіді, круглі столи, батьківські конференції, збори;

наочні – відвідування музеїв, театрів, картинних галерей, тематичних виставок, кінотеатрів;

практичні – ігри, конкурси, тренінги, суспільно корисна праця, екскурсії тощо.

В Україні право на батьківство закріплено ст. 50 Сімейного кодексу. Материнство в традиціях українців завжди було і дуже хочеться сподіватися, що залишиться сакральним. Виховуючи дітей, варто враховувати, що двоє, троє і більше дітей навіть від одних і тих же батьків мають свої особливості світогляду, світосприйняття, характеру тощо. Під відповідальним батьківством варто розуміти не лише усвідомлення наслідків уже скоєного, а й нести відповідальність за все втрачене. Дуже часто скоєна дія вже не має вороття. І тому відповідальність – це здатність людини передбачати події або вчинки на момент їх скоєння та протягом їх здійснення. В емоційній сфері формування відповідальності сприяє здатності до емпатії, чуйності до чужого болю і радості. Аби відповідальне батьківство давало свої результати, авторитарний стиль поведінки має змінитися на авторитетний (І. Кон), що передбачає взаємозамінність у виконанні сімейних ролей, гнучкий розподіл домашніх обов'язків, відповідальність за виховання дітей, спільний внесок у сімейний бюджет.

Незамінним способом запобігання руйнації сім'ї є усвідомлене, відповідальне батьківство, яке призводить до таких дій та взаємодій, як: партнерські пологи, соціальні відпустки по догляду за дитиною, які часто бере батько, рівноцінний розподіл домашньої роботи, змістове дозвілля, самореалізація кожного члена сім'ї, спільне виховання дітей, взаєморозуміння і взаємопідтримка.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у пошуку та обґрунтуванні ще більш дієвих і раціональних підходів до формування відповідальності у майбутніх батьків з метою упередження девіацій.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бурейчак Т. Криза маскулінності в теоретичній та емпіричній перспективі. Збірник доповідей Міжнародної науково-практичної конференції «Гендерні теорії, гендерні практики: налагоджуючи мости» / Упорядн. О. Плахотнік, Л. Гуслянова, Т. Ісаєва. Харків : Райдер, 2008. 100 с. С. 22.
2. Головатюк К.В. Психологічний супровід школярів, учителів та батьків. *Шкільна освіта Хмельниччини: психолого-педагогічний супровід модернізації цих процесів* : збірник наукових праць III обласної науково-практичної конференції. / ред. кол.: В.Є. Берека (гол.) та ін. Хмельницький : ХОІППО, 2019. 304 с. С. 70.
3. Кон І. Чоловіки, які змінюються у мінливому світі. *Незалежний культурологічний часопис «І»*. 2003. № 27. С. 26–30.
4. Отцовство как социокультурный институт. URL: <http://www.pseudology.org/Kon/Zametki/Otsovstvo/Sociolnstitute.htm>.
5. URL: <https://genderindetail.org.ua/season tonic/mater-batkiv/usvidomlene-batkivstvo>.
6. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>.
7. URL: [Psychologis.com.ua/chto_takoe_otvetstvennyu_podhod.htm](https://psychologis.com.ua/chto_takoe_otvetstvennyu_podhod.htm).
8. Шестопал Е. Перспективы демократии в сознании россиян. *Общественные науки и современность*. 1996. № 2. С. 25.